

КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ДОДАТКОВА ГАРАНТІЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ

КОТОВИЧ Ігор Олександрович - здобувач кафедри теорії та історії держави і права Київського міжнародного університету

УДК 342.9

В статті охарактеризовані етимологічне походження термінів «касація» і «касаційне виробництво», охарактеризовано нормативно-правове регулювання касаційного виробництва, обґрунтовано, що касаційне виробництво являється додатковою гарантією судової захисту прав людини.

Ключові слова: адміністративні суди, касаційне провадження, оскарження, судовий захист, інститут касації, кодекс адміністративного судочинства, адміністративний процес

Інститут касації, безперечно, є складним специфічним правовим інститутом, що інтегрує в собі цілий комплекс кореспондованих елементів забезпечення як організаційних, так і процедурних механізмів правового регулювання на різних рівнях правової системи. Питання щодо побудови моделі касаційного перегляду виявилось, як засвідчив досвід останніх років, одним із ключових питань розвитку судової системи. Як справедливо було визначено, інститут касації є правовою конструкцією взаємодії судової влади з законодавчою владою, він складає функціональну основу взаємодоповнення начал реалізації цих складових єдиної державної влади. Зокрема, інститут касації є інструментом забезпечення послідовного додержання в судах волі законодавця, що визначена у законах, послідовного утвердження стабільного правопорядку та основ державності. З іншого боку, касаційні рішення виступають для законодавця виразною формою визначення

якості та ефективності прийнятих законів, виступають чітким “правовим сигналом” необхідності зміни й удосконалення тих чи інших матеріальних і процесуальних правових норм, застосування яких у суді супроводжується суттєвими ускладненнями в механізмі правозастосування [13, с. 34].

Перегляд судових рішень адміністративних судів у касаційному порядку є одним із процесуальних засобів захисту прав і свобод людини, громадянина, юридичних осіб. Буквально касація (лат. quassare “трясти; пошкоджувати; розбивати”) означає перегляд або скасування вищим державним органом судового рішення через недотримання або порушення правил судочинства інстанцією, яка ухвалила рішення. Касація (касаційне провадження) виникла в Середньовічній Франції в період становлення там абсолютної монархії [12, с. 431]. Так, назва інституту касації, вперше закріпленого у французькій системі правосуддя, походить від французького дієслова “kasser” – ламати. За Французьким ЦПК 1806 р., касаційний суд – вища судова інстанція, яка здійснювала перевірку судового рішення тільки з точки зору додержання норм права, тоді коли суди апеляційної інстанції як суди другої інстанції переглядали справи по суті, розглядаючи як питання факту, так і питання права, допускаючи при цьому подачу нових доказів, здійснюючи їх перевірку й оцінку [4, с. 14; 5 с. 12-13; 6, с. 37].

У своєму дослідженні, що присвячене проблемам організації та визначення функціональних засад діяльності касаційної ін-

станції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України), А. Й. Осетинський справедливо зауважує, що нині пропонується вважати, що термін касація має декілька значень. При цьому вчений приводить позицію П. М. Тимченка, відповідно до якої „по-перше, під касацією розуміється оформлена передбачена законом скарга, прохання про перегляд судового акта. По-друге, під касацією розуміється судова інстанція, що здійснює перегляд судового акта. І, по-третє, визначення касації передбачає процедуру перегляду судового акта” [16, с. 250].

В українській мові слово “касація” розуміють як перегляд, скасування вищою судовою інстанцією судової ухвали, вироку, що не набрали чинності закону [8, с. 227]. У юридичній енциклопедичній літературі касацію (пізнолат. *cassatio* – підміна, скасування) розуміють, як одну з форм оскарження вироків, рішень, постанов і ухвал суду першої та апеляційної інстанції, що набрали законної сили [7, с. 349]; форму процесуальної реалізації права касаційного оскарження вироків і рішень суду першої інстанції, що не набули законної сили [19, с. 59]. У цьому контексті варто відзначити, що в одному випадку касація сприймається як механізм перегляду судових рішень, що набрали законної сили, а в іншому - судових рішень, що такої сили не набрали. Однак варто відзначити, що, враховуючи законодавчі положення, правильними, безумовно, буде перший варіант.

Так, наприклад, у ст. 325 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) встановлено, що касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду [17]. У ст. 110 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) зазначено, що касаційна скарга може бути подана протягом двадцяти днів з дня набрання судовим рішенням апеляційного господарського суду законної сили [9]. Відповідно до ст. 212 КАС України, касаційна скарга на судові рішення подається протягом двадцяти днів після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції [11]. У цьому контексті варто наголосити на тому, що автори навчального посібнику “Адміністративний процес Украї-

ни” відзначають серед основних рис касаційного провадження те, що в касаційному провадженні виключно переглядаються рішення й ухвали судів першої та другої (апеляційної) інстанції, які набрали законної сили. Касація – форма перевірки рішень апеляційного суду [12, с. 432]. Отже, на підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що однією з суттєвих ознак касаційного провадження, у тому числі в адміністративному процесі, є те, що воно передбачає оскарження лише тих судових рішень, які набрали законної сили та переглядалися в порядку апеляційного провадження.

Якщо говорити про інстанційність системи судочинства – то необхідно відзначити, що з аналізу ст. 3 (судова система України) Закону України “Про судоустрій і статус суддів” слідує, що судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції [14]. Так як, відповідно до ст. 3 КАС України адміністративний суд – це суд загальної юрисдикції, до компетенції якого КАС України віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ [11], розглянемо систему судів загальної юрисдикції.

З положень Закону України “Про судоустрій і статус суддів” випливає, що суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів. Система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності, спеціалізації й інстанційності. Відповідно до вищезазначених принципів систему судів загальної юрисдикції складають:

- місцеві суди – суди першої інстанції;
- апеляційні суди – суди другої, апеляційної інстанції;
- вищі спеціалізовані суди – вищий судовий орган спеціалізованих судів; суд касаційної (третьої) інстанції;
- Верховний Суд України – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції [14].

З огляду на те, що наше дослідження присвячене касаційному перегляду судових рішень адміністративних судів, перш за все, у вищенаведеній системі судів загальної юрисдикції, інтерес для нас представляє суд касаційної інстанції, що переглядає рішення саме адміністративних судів. Відповідно до ст. 210 КАС, судом касаційної інстанції в адміністра-

тивних справах є Вищий адміністративний суд України [11], який, згідно зі ст. 31 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, віднесено до одного з трьох вищих спеціалізованих судів [14]. Повноваження Вищого адміністративного суду України визначені у ст. 32 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”.

У рамках досліджуваного питання нас, перш за все, цікавить таке повноваження Вищого адміністративного суду України як розгляд адміністративних справ у касаційному порядку. Відразу зауважимо, що, на нашу думку, вищенаведене законодавче положення є не зовсім логічним, так як у порядку касаційного провадження суд касаційної інстанції розглядає не адміністративні справи, а переглядає судові рішення адміністративних судів. Касація передбачає перегляд виключно формальної сторони справи на предмет визначення легальності провадження та рішення в судовій справі. Вхідження в оцінку суті справи суперечить юридичній природі касаційного суду [15, с. 115]. Таким чином, на нашу думку, п. 1 ч.1 ст. 32 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” потребує корегування.

Згідно зі ст. 7 КАС України, принцип забезпечення касаційного оскарження судових рішень адміністративного суду віднесено до одного з семи принципів адміністративного судочинства України. Суть вищезазначеного принципу адміністративного судочинства розкривається у ст. 13 КАС України відповідно до якої особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, забезпечується право на касаційне оскарження рішень адміністративного суду, крім випадків, встановлених КАС України [11]. Фактично у вищенаведеній нормі закріплений перелік осіб, які мають право ініціювати касаційний перегляд судових рішень адміністративних судів. При цьому повинна бути дотримана лише одна умова – судові рішення, яке переглядається в касаційному порядку, повинно торкатися прав, свобод, інтересів чи обов'язків особи, яка такий перегляд ініціює.

Разом із тим, зауважимо, що відповідно до КАС України існують випадки, коли пере-

гляд судових рішень у порядку касаційного оскарження не допускається. Іншими словами, Закон може усувати зі стадії провадження касаційну стадію з огляду на те, що за відповідних обставин розв'язання спору саме у такому обмеженому процесі буде найбільш ефективним та своєчасним. Обмеження касації здатні сприяти підвищенню функціональної спроможності та ефективності діяльності касаційного суду, а відтак і підвищенню якості правосуддя в цілому та захисту прав, свобод та інтересів особи зокрема [3, с. 239].

Мова йде, перш за все, про те, що Вищий адміністративний суд України, будучи судом касаційної інстанції, може виступати як суд першої інстанції. Так, згідно зі ст. 18 (предметна підсудність адміністративних справ) КАС України, Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [11]. У такому випадку Вищий адміністративний суд України виступає як суд першої й останньої інстанції, до якої може бути оскаржено судові рішення в адміністративній справі, тобто його рішення є остаточним і оскарженню в межах національного законодавства не підлягає. Звідси випливає, що закон може усувати зі стадії провадження касаційну стадію з огляду на те, що за відповідних обставин розв'язання спору саме в такому обмеженому процесі буде найбільш ефективним і своєчасним. У даному випадку мова йде про принцип скінченності оскарження, який, у свою чергу, означає, що разом з остаточним рішенням по суті справи припиняються всі процесуальні дії, що означає відмову від “вічного перегляду” [1, с. 248]. Зауважимо, що принципи касаційного перегляду судових рішень адміністративних судів України, у тому числі принцип скінченності оскарження, буде розглянуто нами в наступному підрозділі представленого дослідження.

Вищий адміністративний суд України, здійснюючи касаційний перегляд судових

рішень адміністративних судів, не повинен виходити за певні межі такого перегляду. У цьому контексті цікавими є думки, які висловлювались ще на початку минулого століття. Так, з нашої точки зору, влучною є думка І. Е. Енгельмана, який свого часу зауважував, що касаційна скарга не направлена на досягнення правильного рішення, а направлена до відміни незаконного рішення [18, с. 390-398]. Окрім цього, уваги заслуговує й позиція В. Л. Ісаченко, який визначав, що касаційний суд зобов'язаний у певних випадках вступати в перевірку правильності встановлення фактичної сторони справи, але не з тією метою, щоб визнавати її неправильно встановленою та постановити нове рішення, а виключно із тією, щоб упевнитися, – правильно чи неправильно застосовано судом закон до фактів. Адже кожен закон і матеріальне право для застосування його до того чи іншого випадку потребує попереднього встановлення фактичної сторони справи, а вже потім застосування його до встановлених фактів. Відповідно, можна скаржитись і на те, що факти встановлені не відповідно до закону [10, с. 55]. Хоча вищенаведені позиції й висловлювалися на початку минулого століття, вони й досі не втратили актуальності. Підтвердженням цього стали законодавчі положення стосовно меж перегляду судом касаційної інстанції судових рішень адміністративних судів.

Відповідно до ст. 220 (межі перегляду судом касаційної інстанції) КАС України суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин у справі і не може досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в судовому рішенні, та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилення в касаційній скарзі. Суд касаційної інстанції не може розглядати позовні вимоги осіб, які беруть участь у справі, що не були заявлені

в суді першої інстанції [11]. У своєму дослідженні К. М. Біда з цього приводу зазначає, що суд касаційної інстанції концентрує свої зусилля виключно на перевірці відповідності судового рішення правовим нормам, не досліджуючи судові докази, які були встановлені нижчестоящими судовими інстанціями [4, с. 14].

Отже, однією з основних рис, які розкривають сутність касаційного перегляду судових рішень адміністративних судів як додаткової гарантії судового захисту прав особи є те, що підставами для здійснення такого перегляду судових рішень є порушення судами першої або другої (апеляційної) інстанції норм матеріального та процесуального права.

Як слідує з положень ст. 211 КАС України касаційному перегляду, окрім рішень апеляційних адміністративних судів, також підлягають рішення адміністративних судів першої інстанції [11]. Однак, рішення адміністративних судів першої інстанції можуть бути переглянуті судом касаційної інстанції тільки після їх перегляду судом апеляційної інстанції. Іншими словами, законодавець встановив правило, відповідно до якого за будь-яких підстав не можна оскаржувати судові рішення, оминувши апеляційну інстанцію. У цьому контексті цікавою здається позиція, відповідно до якої для оскарження рішень адміністративного суду першої інстанції в адміністративних справах, які потребують негайного вирішення (наприклад, у виборчих справах, справах про референдуми), необхідно передбачити безпосередню касацію, тобто касацію, яка минає апеляційну інстанцію. Особливість таких рішень у тому, що вони можуть мати значення лише до настання певної події (вибори, референдум), а після цієї події вони втратять сенс. У зв'язку з цим на такі рішення може бути подана лише касація, оскільки об'єктом апеляційного перегляду є судові рішення, що не набрали законної сили. Перегляд рішення адміністративного суду першої інстанції у цьому випадку спрямований більше на виконання другого завдання касації – виправлення судової помилки у конкретній адміністративній справі з тим, щоб адміністративні суди її більше не допускали [2, с. 124-125].

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано етимологічне походження термінів «касація» та «касаційне провадження», охарактеризовано нормативно-правове регулювання касаційного провадження, обґрунтовано, що касаційне провадження є додатковою гарантією судового захисту прав особи.

Отже, чинна система касації визначається низкою особливостей: суд касаційної інстанції перевіряє адміністративну справу в юридичному та фактичному аспектах, тобто перевіряє законність та обґрунтованість рішень, а не знову розглядає справу; він скований межами касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального та процесуального права, на які не було посилання в касаційній скарзі; провадження у справі здійснюється в особливій процесуальній формі [3, с. 240]. Касаційний перегляд судових рішень адміністративних судів, безумовно, виступає додатковою гарантією судового захисту й відновлення порушених прав свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, оскільки суди першої й апеляційної інстанції не можуть бути цілком гарантованими від процесуальних помилок, пов'язаних, перш за все, із правильним та однаковим застосуванням матеріальних та процесуальних норм права своєї діяльності.

Література:

1. Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії і практики : Настільна книга судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. – К. : Істина, 2007. – 608 с.
2. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / [авт.-упоряд. І. Б. Коліушко, Р. О. Куйбіда]. – К. : Факт, 2003. – 535 с.
3. Адміністративне судочинство України : підручник / [О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін.]; за заг. ред. О. М. Пасенюка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 672 с.
4. Біда К. М. Касаційне провадження в господарському судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Біда Катерина Михайлівна. – К., 2005. – 195 с.
5. Борисова Е. А. Институт апелляции в гражданском процессе / Е. А. Борисова. – М. : Спарк, 1996. – 87 с.
6. Борисова Е. В. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе / Е. В. Борисова. – М.,

SUMMARY

The article describes the etymological origin of the term "appeal" and "cassation proceedings," describes legal regulation cassation proceedings proves that cassation proceedings is an additional guarantee of judicial protection of individual rights.

2000. – 76 с.

7. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. Ю. С. Шемшученка]. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
9. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 лист. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
10. Исаченко В. А. Гражданский процесс: Практический комментарий на вторую книгу устава гражданского судопроизводства. Т. 4 / В. А. Исаченко. – С.-Пб. : Тип. М. Меркушева, 1912. – 888 с.
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 лип. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
12. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : [навч. посіб.] / А. Т. Комзюк, В. М. Бевзенко, Р. С. Мельник. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.
13. Осетинський А. Й. Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Осетинський Анатолій Йосипович. – К., 2005. – 233 с.
14. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.
15. Сірий М. І. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє // Юридичний журнал. – 2003. - №3 (9). – С. 112–119.
16. Тимченко П. М. Научно-правовое исследование проблем обжалования судебных решений в гражданском процессе: история и современность. – Полтава: Издательство «Полтава». – 2002. – 326 с.
17. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41. – Ст. 492.
18. Энгельман И. Е. Курс русского гражданского судопроизводства / И. Е. Энгельман. 3-е изд., испр. и доп. – Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. – 646 с.
19. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : А-Г / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К. :